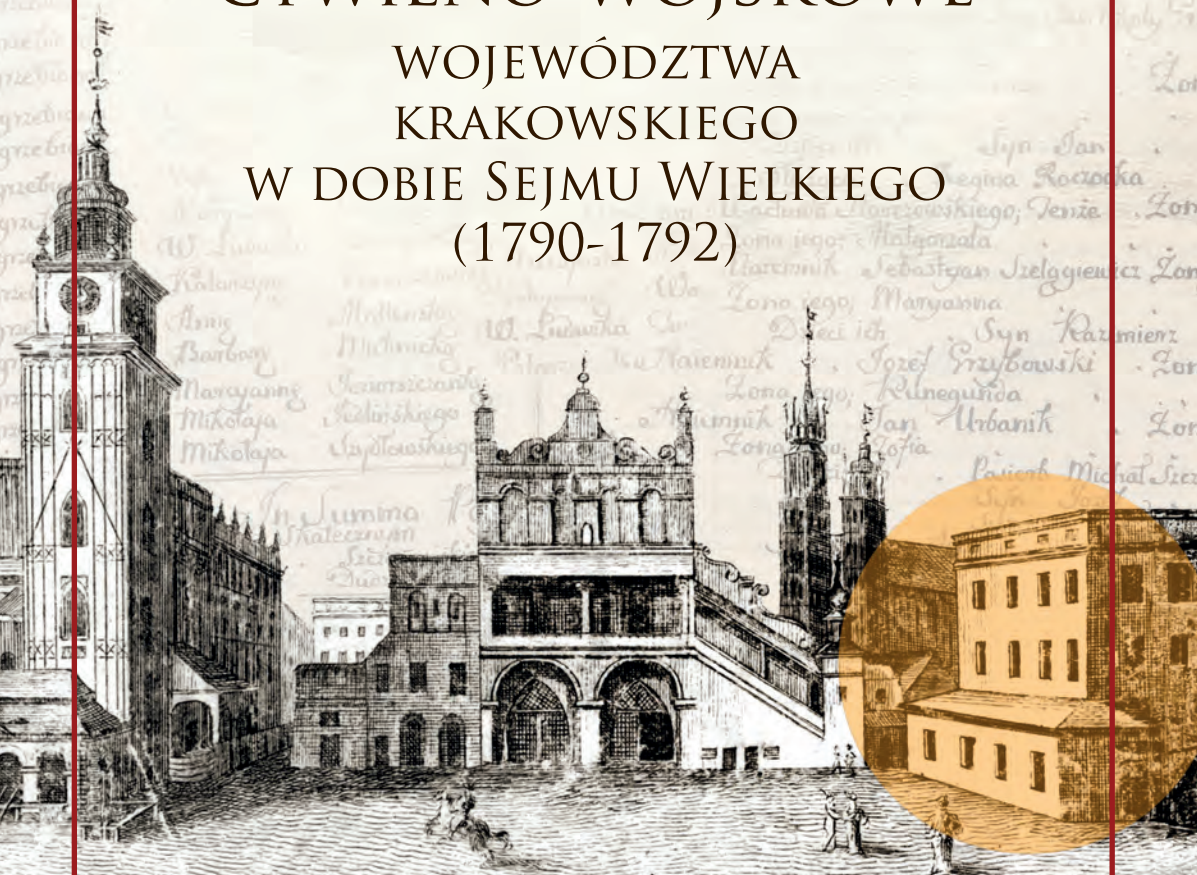

HISTORIA
HEREDITAS
ECCLESIA

PRZEMYSŁAW JĘDRZEJEWSKI

KOMISJE PORZĄDKOWE CYWILNO-WOJSKOWE WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO W DOBIE SEJMU WIELKIEGO (1790-1792)

**Komisje porządkowe
cywilno-wojskowe
województwa krakowskiego
w dobie Sejmu Wielkiego
(1790-1792)**

TOM 26

SERIA POD REDAKCJĄ

KS. DR. HAB. ANDRZEJA BRUŹDZIŃSKIEGO, PROF. UPJPII
I DR. HAB. TOMASZA GRAFFA, PROF. UPJPII

MIĘDZYNARODOWY KOMITET REDAKCYJNY:

KS. PROF. DR. HAB. JACEK URBAN – PRZEWODNICZĄCY, POLSKA
MGR. PŘEMYSL BAR, PH.D., CZECHY
JUDR. MGR. GABRIEL LUKÁČ, SŁOWACJA
PROF. DR. HAB. ZDZISŁAW NOGA, POLSKA
PROF. PHDR. JIŘÍ TRÁVNÍČEK, CZECHY
KS. PROF. DR. HAB. ROBERT TYRAŁA, POLSKA
KS. PROF. DR. HAB. ANDRZEJ WITKO, POLSKA

PRZEMYSŁAW JĘDRZEJEWSKI

**Komisje porządkowe
cywilno-wojskowe
województwa krakowskiego
w dobie Sejmu Wielkiego
(1790-1792)**

Kraków

Przemysław Jędrzejewski

Stowarzyszenie Twoje Korzenie w Polsce, Kraków

🆔 <https://orcid.org/0000-0002-6733-3032>

✉ przemekjdrzejewski2@wp.pl

© Copyright by Przemysław Jędrzejewski, 2024

Recenzja: prof. dr hab. Ewa Danowska, TSzW ANS

Opracowanie redakcyjne: Ewa Dąbrowska

Projekt okładki: Marta Jaszczuk

ISBN 978-83-8138-977-8 (druk)

ISBN 978-83-8138-978-5 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381389785>

Na okładce wykorzystano litografię autorstwa Michała Stachowicza

Kraków, Ratusz na Rynku Głównym [1801-1825] (ze zbiorów Polona.pl, sygn. G.4009/I)

Projekt finansowany ze środków budżetu państwa,

przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki w ramach Programu Doskonała Nauka II

Minister
Edukacji i Nauki

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Pamięci mojego Taty

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
Rozdział 1. Sejm Wielki i ustanowienie komisji porządkowych cywilno-wojskowych województwa krakowskiego	21
1. Próby zreformowania administracji centralnej i terenowej w Rzeczypospolitej w XVIII wieku	21
2. Sejm Wielki i reforma administracji centralnej i terenowej – ustanowienie komisji porządkowych cywilno-wojskowych dla Litwy i Korony	28
3. Organizacja i struktura kancelarii krakowskich komisji porządkowych cywilno-wojskowych	42
Rozdział 2. Wojsko koronne w krakowskiej administracji terenowej	81
1. Wojsko koronne w XVIII wieku	81
2. Siły zbrojne na terenie województwa krakowskiego – liczebność, kwatery, zaplecze socjalne i sanitarne	87
3. Pobór rekrutów	111
4. Aproprowizacja armii – magazyny zbożowe, furaż i podwozy	128
5. Problem dezercji	140
6. Działalność krakowskich komisji porządkowych cywilno-wojskowych w sprawach wojskowych w okresie wojny polsko-rosyjskiej 1792	144
Rozdział 3. Sądownictwo i działalność krakowskich władz terytorialnych w zakresie kompetencji policyjnych	155
1. Sądownictwo	160
2. Statystyka i kontrola migracji ludności	170
3. Bezpieczeństwo publiczne	186
4. Nadzór nad opieką zdrowotną oraz stanem higieniczno-sanitarnym	204
5. Szpitalnictwo w województwie krakowskim	213
Rozdział 4. Kontrola komisji porządkowych cywilno-wojskowych nad gospodarką województwa krakowskiego	227
1. System podatkowy i finansowy	227
2. Rolnictwo, przemysł wydobywczy, wytwórczość, handel i usługi	246
3. Ceny, miary i wagi	258
4. Drogi i komunikacja	266
5. Szkolnictwo parafialne	278

Zakończenie	291
Aneksy	295
Spis map	307
Spis tabel	308
Spis aneksów	310
Bibliografia	311
Summary	325
Indeks osobowy	329
Indeks geograficzny	341

Wykaz skrótów

AGAD	– Archiwum Główne Akt Dawnych
AKam.	– Archiwum Kameralne w AGAD
AKP	– Archiwum Królestwa Polskiego w AGAD
AKPCWWK	– Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego w ANKr.
AMKaz.	– Akta Miasta Kazimierza w ANKr.
AMKr.	– Akta Miasta Krakowa w ANKr.
ANKr.	– Archiwum Narodowe w Krakowie
APG	– Archiwum Państwowe w Gdańsku
APL	– Archiwum Państwowe w Lublinie
APP	– Archiwum Publiczne Potockich w AGAD
APPz.	– Archiwum Państwowe w Poznaniu
ASCz.	– Archiwum Sejmu Czteroletniego w AGAD
ASK	– Archiwum Skarbu Koronnego w AGAD
AUJ	– Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego
B. Czart.	– Biblioteka XX. Czartoryskich
B. PAU-PAN	– Biblioteka Naukowa PAU i PAN
BJ	– Biblioteka Jagiellońska
BN	– Biblioteka Narodowa
BŚ	– Biblioteka Śląska
BUW	– Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego
MHMK	– Muzeum Historyczne Miasta Krakowa
MK	– Metryka Koronna w AGAD
OeStA	– Österreichisches Staatsarchiv
PAN	– Polska Akademia Nauk
PBW	– Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka
PTPN	– Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
Tzw. ML	– Tzw. Metryka Litewska
UAM	– Uniwersytet Adama Mickiewicza
VL	– Volumina Legum
ZNiO	– Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Wstęp

Decentralizacja państwa polsko-litewskiego oraz rozkład struktur jego administracji od połowy XVII w. doprowadziły do spadku znaczenia Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej i ograniczenia jej suwerenności. Jedyną drogą ocalenia kraju było podążenie za nowoczesnymi państwami zachodnioeuropejskimi i przejście od nich oświeceniowych wzorców zarządzania. Próbę naprawy ustroju państwa polskiego podjęto za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764-1795), a postępowe reformy wprowadzono podczas obrad Sejmu Wielkiego (1788-1792). W celu organizacji nowożytnej administracji terenowej, w tym wprowadzenia nowych metod poboru rekruta i utrzymania armii, powołano komisje porządkowe cywilno-wojskowe, w tym dwie dla województwa krakowskiego. Ich działalność wpłynęła na ewolucję przeobrażeń ustrojowych w administracji lokalnej całego województwa.

Badania nad instytucjami administracji terenowej w okresie Sejmu Wielkiego odchodzą od popularnego dzisiaj nurtu studiów historycznych. Już Andrzej Zahorski w swojej pracy poświęconej centralnym instytucjom policyjnym w okresie staropolskim zauważył, że działalność komisji cywilno-wojskowych nie doczekała się gruntownych opracowań. Tezę tę potwierdził także Jerzy Gordziejew¹.

Pierwsze próby nakreślenia ogólnego zarysu genezy oraz dziejów urzędów władzy terenowej podjęli historycy XIX-wieczni: Tadeusz Korzon, Adolf Pawiński i Walerian Kalinka², a na początku XX stulecia – Ignacy Baranowski³ i Stanisław Kutrzeba⁴,

¹ A. Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa 1959, s. 65; J. Gordziejew, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789-1792)*, Kraków 2010, s. 319.

² T. Korzon, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe wojewódzkie i powiatowe w latach 1790-1792*, „Ateneum”, R. 7, 1882, t. 1, z. 1, s. 427-455; tenże, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta 1764-1794. Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, Warszawa 1897, t. 2, s. 296-297, 301; t. 5, s. 196-232; W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, Kraków 1895, t. 1, cz. II, s. 642-647; A. Pawiński, *Dzieje Ziemi Kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, Warszawa 1888, s. 411. Istotny jest również zbiór publikacji Tadeusza Korzona *Odrodzenie w upadku. Wybór pism historycznych*, oprac. M.H. Serejski, A.F. Grabski, Warszawa 1975, s. 264-296.

³ I.T. Baranowski, *Komisje porządkowe (1765-1788)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności Wydziału Historyczno-Filozoficznego”, 1907, seria 2, t. 25, s. 107-150.

⁴ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie. Korona*, uzup. A. Vetulani, Warszawa 1949, s. 329.

którzy jednak skupili się na tworzeniu syntez „wielkiej” historii politycznej państwa, narodu czy ważniejszych instytucji centralnych, zgodnie z niemiecką szkołą historyczną. Pewne zmiany przyniosły lata dwudzieste XX w., kiedy pod wpływem francuskiej szkoły *Annales* badania faktograficzne straciły na popularności, ustępując miejsca komparatystyce procesów cywilizacyjnych. Miało to wpływ również na badania polskich historyków, którzy zainteresowali się zagadnieniami związanymi z dziejami gospodarczymi, społecznymi, administracyjnymi czy historią miast⁵, jednakże nadal znacząco nie rozbudowało to wiedzy na temat działalności komisji cywilno-wojskowych.

Dotychczas ukazała się tylko jedna monografia poświęcona instytucjom administracji terenowej w Wielkim Księstwie Litewskim⁶. Akta wytworzone przez krakowskie Komisje Cywilno-Wojskowe wykorzystano przed wojną do opracowania *Mapy województwa krakowskiego w dobie Sejmu Czteroletniego*⁷. Komisje wielokrotnie wspominał w pracy o centralnej instytucji policji szlacheckiej Rzeczypospolitej Andrzej Zahorski⁸, a teksty o specyfice ich funkcjonowania publikował Łukasz Kądziela⁹. Szerzej pisali o nich regionaliści¹⁰, a także badacz dziejów wojskowości

⁵ F. Koneczny, *Dzieje administracji w Polsce*, Wilno 1924, s. 232-238; J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski*, Poznań 1947; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949, s. 323-340; B. Leśnodorski, *Dzieło Sejmu Czteroletniego. 1788-1792. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1951, s. 333-341; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1966, t. 2, s. 538-539; J. Malec, *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Kraków 1986, s. 31-32; A. Lityński, *Samorząd szlachecki w Polsce w XVI-XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 1992, t. 99, nr 4, s. 30-32; J. Gordziejew, *Próby reform miejskich w Grodnie w dobie oświecenia*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. 46, 2001, s. 227-257; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764-1989*, Warszawa 2007, s. 79-80; P. Jędrzejewski, *Próby unowocześnienia administracji lokalnej, przemysłu i rewitalizacji miast w województwie krakowskim w dobie stanisławowskiej (1764-1795)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica”, 2013, nr 13, s. 77-80.

⁶ J. Gordziejew, *Komisje Porządkowe...* Jerzy Gordziejew jest również autorem artykułu o komisjach litewskich: *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Rocznik PAU i PAN w Krakowie”, R. 47, 2002, s. 167-192; *Wokół genezy administracji lokalnej w Wielkim Księstwie Litewskim: uwagi i propozycje*, „Rocznik Lituanistyczny”, 2017, t. 3, s. 183-222.

⁷ *Mapa województwa krakowskiego z doby Sejmu Czteroletniego (1788-1792). Źródła i metoda*, oprac. K. Buczek, Kraków 1930.

⁸ A. Zahorski, dz. cyt.

⁹ Ł. Kądziela, *Reformy administracji lokalnej podczas Sejmu Czteroletniego*, [w:] *Od Konstytucji do Insurekcji. Studia nad dziejami Rzeczypospolitej w latach 1791-1794*, pod red. W. Kriegseisena, Warszawa 2011, s. 42-55.

¹⁰ J. Kermisz, *Lublin i Lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788-1794)*, t. 1: *W czasie Sejmu Wielkiego i wojny polsko-rosyjskiej 1792 r. oraz pod rządami targowicko-grodzińskimi*, Lublin 1939, s. 18 i n.; J. Mazurkiewicz, *Lublin w okresie reform (1764-1795)*, [w:] *Dzieje Lublina*, Lublin 1865, s. 170-172; W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 52, 55; K. Jakimowicz, *Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego jako instytucja administracyjno-samorządowa*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2019, t. 16, nr 3, s. 151-167; Z. Romaniuk,

Leonard Ratajczyk¹¹, autorzy prac z zakresu historii Żydów¹², szkolnictwa elementarnego¹³, opieki zdrowia i szpitalnictwa¹⁴, archiwistyki¹⁵ czy źródłoznawstwa¹⁶. Wytworzony przez komisje materiał źródłowy posłużył do szerokich badań z tematu

Działalność Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej ziemi bielskiej w świetle zachowanej dokumentacji (1790-1792), „Studia Podlaskie”, 2022, t. 30, s. 71-99; W. Szaj, *Organizacja i działalność administracyjna wielkopolskich Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych (1789-1792)*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 1976, t. 12, z. 1, s. 85-102. O dziejach wielkopolskich komisji cywilno-wojskowych powstały również dwie niewydane dotychczas dysertacje doktorskie: B. Sobolowa, W. Szaj, *Wielkopolskie Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe (1791-1792)*, mps, Biblioteka UAM; S. Barasiński, *Wielkopolskie Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe jako organ władzy policyjnej*, rkps, Biblioteka Główna UAM.

- ¹¹ L. Ratajczyk, *System zaopatrzenia i uzbrojenia wojska Rzeczypospolitej w okresie reform Sejmu Czteroletniego 1788-1792*, „Materiały i Studia”, 1973, nr 22; tenże, *Przezwyciężenie kryzysu militarnego Polski przed reformami Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 1975; tenże, *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788-1792*, Warszawa 1975.
- ¹² P. Zarubin, *Żydzi w aglomeracji Krakowa w czasach stanisławowskich. Przemiany prawne, gospodarcze i społeczne*, Kraków 2012, s. 86-91.
- ¹³ T. Mizia, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe a szkolnictwo parafialne w okresie Sejmu Czteroletniego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1963, t. 6, s. 40-87; I. Szybiak, *Szkoły parafialne w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1968, t. 11, s. 99-123; P. Jędrzejewski, *Szkolnictwo parafialne województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego (1788-1792)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, pod red. K. Dormus [i in.], Kraków 2014, s. 251-278.
- ¹⁴ *Źródła do dziejów medycyny w Polsce w aktach Komisji Policji Obojga Narodów i Komisji Policji Koronnej (1791-1794)*, oprac. J. Jankowska, Warszawa 1955; T. Srogosz, *Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim*, Łódź 1993; tenże, *Między sejmem rządzącym a inicjatywami własnymi. Działalność Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w opiece społecznej i zdrowotnej do czerwca 1791 r.*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, pod red. B. Roka, J. Maronia, Toruń 2006, s. 693-704; A. Zahorski, dz. cyt.; P. Jędrzejewski, *Wyklęci przez społeczeństwo. Codzienność ludzi marginesu krakowskiego zespołu miejskiego w 2 połowie XVIII wieku*, [w:] *Dom, codzienność i święto. Cereemonie i tradycje rodzinne. Studia historyczno-antropologiczne*, pod red. B. Popiołek, A. Chłosty-Sikorskiej, M. Gadochy, Kraków 2018, s. 151-164; P. Jędrzejewski, *Próba reformy instytucji szpitalnych na terenie województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego*, „Studia Historica Gedanensia”, 2020, t. 11, s. 230-245.
- ¹⁵ P. Bańkowski, *Instrukcja kancelaryjno-archiwalna dla Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych z lat 1790-1792. Głos za grobu dla archiwistów*, „Archeion”, 1975, t. 62, s. 53-68; P. Jędrzejewski, *Akta Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych (1790-1794)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, 2013, t. 19, s. 129-157; J. Łosowski, *Akta komisji porządkowych cywilno-wojskowych*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, pod red. T. Jurka, Warszawa 2015, s. 323-329; J. Łosowski, *Paszporty w ostatnich latach dawnej Rzeczypospolitej. Problem genezy, formy i funkcje*, „Archiwa, Kancelarie, Zbiory”, 2019, nr 10, s. 26-51; tenże, *System kancelaryjny litewskich komisji porządkowych cywilno-wojskowych w latach 1790-1792 jako nowoczesny instrument wspomagania ich pracy administracyjnej*, [w:] *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура, зб. навук. арт., ч. 1*, уклад.: А.А. Скеп'ян; редкал. У.Р. Гусакоў [i inш.], Мінск 2017, s. 314-327.
- ¹⁶ A. Weiss, *Spisy ludności katolickiej parafii Wolsztyn sporządzone dla Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej w 1791 i 1792 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2005, t. 82, s. 379-380; J. Gordziejew, *Źródła do dziejów Komisji Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim*

demografii historycznej¹⁷ i częściowo wydano go drukiem¹⁸. O krakowskich instytucjach administracji terenowej wspomnieli zaledwie Zofia Wielebska, Kamila Follprecht, Przemysław Zarubin oraz Przemysław Jędrzejewski¹⁹.

Celem niniejszej pracy jest omówienie działalności administracji terenowej w województwie krakowskim w dobie Sejmu Wielkiego – dwóch Komisji Porząd-

z lat 1789-1792, [w:] *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI-XVIII wiek*, pod red. T. Ciesielskiego, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole 2008, s. 143-146; P. Jędrzejewski, *Wybrane źródła do administracji terenowej na przykładzie akt Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych województwa krakowskiego (1790-1792)*, [w:] *Na tropie źródła i jego interpretacji*, pod red. M. Dalidowicza, J. Dudka, A. Górskiego, Zielona Góra 2015, s. 192-200.

- ¹⁷ J. Goldberg, *Stosunki agrarne w miastach ziemi wieluńskiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Łódź–Wrocław 1960; tenże, *Struktura zawodowa ludności miast „wolnych” województwa sieradzkiego w 1791 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria 1. Nauki humanistyczno-społeczne”, 1961, t. 21, s. 65-89; E. Brodnicka, *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 1969, t. 2, s. 177-215; W. Obraniak, *Sytuacja demograficzna komorników i czeladzi chłopskiej w Wieluńskim w końcu XVIII w.*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 1969, t. 2, s. 109-117; tenże, *Oblicze demograficzne wsi wieluńskiej w epoce Sejmu Wielkiego*, „Studia Demograficzne”, 1968, t. 16, s. 109-122; I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976; Z. Guldon, N. Krikun, *Przyczynek do krytyki spisów ludności żydowskiej z końca XVIII wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 1978, t. 23, s. 153-157; A. Weiss, *Parafialne spisy ludności ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego z lat 1790-1791*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 1984, t. 15, s. 141-144; A. Błaszczek, *Parafialne spisy ludności powiatu radziejowskiego z lat 1789-1791*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 1985, t. 16, s. 209; Z. Guldon, L. Stępkowski, *Spis ludności żydowskiej z 1790 r.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, 1986, nr 139/140, s. 123-130; C. Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991; tenże, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998; tenże, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009; A. Falniowska-Gradowska, *Szlachta województwa krakowskiego w świetle spisów parafialnych z lat 1790-1792*, [w:] *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. J. Chrobaczynskiego, A. Jureczki, M. Śliwy, Kraków 1993, s. 497-504; J. Goldberg, *Jewish Marriage in Eighteenth-Century Poland*, „Polin”, 1997, t. 10, s. 3-39 [przedruk w jęz. polskim w:] tenże, *Żydzi w społeczeństwie, gospodarce i kulturze Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Kraków 2012, s. 137-178; M. Kędelski, *Liczebność i struktura społeczno-gospodarcza ludności żydowskiej w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 1997, t. 20, s. 17-33; M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku*, Warszawa 1998; J.K. Janczak, *Dom, gospodarstwo i rodzina wiejska w Wieluńskim u schyłku XVIII wieku*, [w:] *Celem nauki jest człowiek... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, pod red. P. Franaszka, Kraków 2000, s. 117-129; K. Rzemieniecki, *Cykl rozwojowy gospodarstwa chłopskiego na przykładzie wsi parafii Będków (na podstawie spisu ludności z 1791 r.)*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 2005, t. 26, s. 117-130; tenże, *Rodzina i gospodarstwo chłopskie w ziemi wieluńskiej i powiecie ostrzeszowskim w końcu XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 2010, t. 29, s. 29-68; K. Rzemieniecki, A. Miesiąc-Stępińska, *Grekokatolicka rodzina chłopska w ziemi chełmskiej w końcu XVIII w.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 2009, t. 44, s. 91-110; M. Wyżga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków 2011; J.S. Kozik, M. Wyżga, *Przy wielkiej drodze. Gmina Igołomia-Wawrzeńczyce od wieków średnich do współczesności*, Igołomia-Wawrzeńczyce 2012; K. Wnęk, *Socjotopografia rodzin Krakowa w końcu XVIII wieku*, [w:] *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo*

Summary

Civil-Military Order Commissions in Kraków Voivodeship in Times of the Great Sejm (1790-1792)

Decentralization of the Polish-Lithuanian state and deterioration of the country's structures of administration since mid-17th century led to decrease of the state's international significance and limitation of the Commonwealth's independence. The only possible way of saving the country was to follow modern West-European states and adopt their renaissance methods of rule. An attempt to mend Poland was made during the reign of Stanisław August (1764-1795), and progressive reforms were introduced during the Great Sejm (1788-1792). In order to organize a modern regional administration, which required introducing new ways of obtaining recruits and financing the army, new civil-military order commissions were established. Their operations influenced the evolution of structural transitions in the regional administration of the entire voivodeship.

The framework of operations of the royal civil-military commissions has been established within the Sejm constitution entitled *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województw, ziem i powiatów w Koronie*, on 15th December 1789. In the Kraków Voivodeship, two institutions of regional administration were chartered: one based in Kraków, for counties of Kraków and Proszowice, and another based first in Lelów, and then in Szczekociny, for counties of Lelów and Książ. The choice of the members of these commissions was entrusted to Kraków regional council, which on 8th February 1790 elected officials for both institutions in Proszowice. The first commission included Oświęcim's castellan, Jan Michał Grodzicki of Domaszowice – head of the commission, Ignacy Benoe, Hyacinth Bzowski, Sebastian Dembowski, Ignacy Dembiński; royal chamberlains: Józef Jordan of Zakliczyn, Wojciech Linowski, Aleksander Łętowski, Stanisław Mieroszewski (Miroszewski), Joachim Morsztyn, royal chamberlain Jan Kanty Skoprupka, Jan Szwykowski, Bogusław Śląski (Ślaski, Śląski), Józef Wielowiejski, Antoni Zieliński, Marcján Żeleński, clerics: Sebastian Sierakowski, Michał Sołtyk and Jan Kanty Wodzicki. Jan Kalk, from Royal General Józef Wodzicki's infantry regiment,

was appointed by the Military Commission of the Commonwealth as the commissioner. Elected to the Commission of counties of Lelów and Książ were: Stanisław Sołtyk – as the president of the commission, Aleksander Potocki – vice-president, Dominik Bleszyński, Piotr Delpace (Delipace), Jakub Jordan of Zakliczyn, Stanisław Jeziorkowski, Ludwik Kalinowski, Amon Karoński, Józef Kosiński, Piotr Koźmiński, Jan Kanty Marchocki, Jan Nepomucen Michałowski, Józef Mieroszewski, Jacek Miśkiewicz, Andrzej Rottermund, Jan Witkowski, clerics: Franciszek Ksawery Ankiewicz, Jan Kmita from Wola, as well as Antoni Sariusz Romiszewski. Stanisław Usielski, colonel of the Royal General Wodzicki's infantry regiment, was appointed by the Military Commission of the Commonwealth as the commissioner. The officer personnel in these institutions was complimented by administrative officers: regent, vice-regent, administrators, articulated clerks, instigator, usher, watchman.

The main concern of the commissions was administering the army stationed on their territories. To achieve this, Kraków institutions of regional administration cooperated with central offices: the Military, Treasury and Police Commission as well as with magistrates and land owners. At the same time, the commissions were performing tasks related to the quartering duty, provisioning system, medical care and recruitment, and played their part in quenching the desertion crisis that has arisen during the Polish-Russian war of 1792.

In the 18th century the word “police” had a very broad meaning. Police offices, i.e. so-called “offices of order” were mainly concerned with maintaining public peace and order, which even included matters such as craft and trade, education, or more utilitarian needs of the society. During the Four-Year Sejm, the duties of the police offices were entrusted to civil-military commissions, which also were acting as courts of first instance in cases involving disputes between civilians and soldiers, and later also became courts of appeal for municipal sentences involving, among others, Jewish cases. The main reason behind lawsuits were accusations of thievery, physical injury, desertion, or vagrancy. The commissions did not manage to avoid involvement in cases other than civic, which resulted in enhancing their authority in December 1789. Other important duties of the offices of regional administration included managing statistics, controlling migration, and supporting settlement. Parish censuses conducted by priests were first sent to the civil-military commissions, and then handed over to central authorities. In order to supervise travelers, passports, updated quarterly, were introduced. They were supposed to prevent desertion, vagrancy, and emigration. Vagrants were relegated to public works (municipal labor, fortifying of the Kraków castle, and work in cloth factories). With help of the military, the commissions also quelled peasant uprisings. In order to cope with crime, they exchanged information about criminals, informed public opinion about people wanted on a warrant, and

reorganized the penitentiary system. They also influenced the morality of Kraków Voivodeship's citizens by legislative means. The broadly understood police, under the civic-military commissions, also managed the healthcare system and issues of sanitation and hygiene. The Kraków offices of the territorial administration also had to inspect physicians, help organize and maintain the general hospital, regulate hospital management, prevent disease outbreaks, relocate cemeteries beyond inhabited areas, and care for cleanliness in municipal and village hubs.

The broadly understood economy of the whole voivodeship was also a concern of the Kraków offices of the regional administration. In order to realize the intention of creating a hundred-thousand-men-strong military unit, the parliamentary entities needed to create additional sources of income: *ofiara wieczysta*, *podymne* collected in cities, and a hide tax. Also, some of already existing taxes were modified: *podymne*, *półpodymne*, the quarter, *łanowe*, *czopowe*, *pogłównie żydowskie*, *subsidium charitativum*, and emphyteutic rent for the army, the collection of which was carried out by the offices of regional administration. The source material remaining after both Kraków civil-military commissions indicates a range of actions carried out by the territorial authorities in fiscal matters, such as inspection of *dymy*, supervision of tax collectors, public announcements of county's profits, solving of matters in dispute, or intervene in central magistrates in cases of dissatisfaction caused by the hide tax. The commissions were also obliged to produce a record of landowners as well as to introduce changes in currency exchange rates.

Despite the duty of propagation of development of agriculture, mining, and production imposed by the Great Sejm, the territorial offices didn't exhibit much commitment in that respect. These institutions didn't contribute to introduction of new ways of land cultivation or to establishing manufactures. The reasons for it may be found in the offices' engagement in solving disputes between guilds, Christian craftsmen and Jews. Some difficulties were also met during the attempts to establish maximal prices for aliments and gallantry, although the reason for this lied mostly in the incompetence of the voivode's subordinates. However, the commissions' efforts in the development of domestic and international trade, as well as their engagement in collection of considerable amount of statistical and geographical data – such as topographical descriptions of numerous towns and villages and commercial *foralia* – has to be emphasized.

The Kraków offices of regional administration, despite close cooperation with central and local authorities, failed to introduce a fully uniform metrological system and to mend roads and bridges. The defiant citizens of the voivodeship (chiefly the nobility and municipal authorities), who – even in face of severe sanctions – tried to shift these responsibilities onto their neighbors, proved to be the stumbling block. The ponderous development of these repairs was halted by the outbreak of the Polish-Russian war.

The efforts of the Kraków civil-military commissions certainly spurred the increase of the number of parish schools, which, unfortunately, did not receive much support from the territorial administration; its action in this matter was limited to control of educational funds and reports received from the schools. Here, the main issue was lack of any official relation between the territorial offices and the Commission of National Education, which was a significant difference between the commissions of the Crown and those in the Duchy of Lithuania. The analysis of source material allows us to profile teachers as well as to estimate the effectiveness of education and numbers of Polish children who received it during the dawn of gentry in the Commonwealth.

Keywords: Civil-Military Order Commissions; Great Sejm, history of administration, Kraków

Książka stanowi studium działalności dwóch instytucji administracji terenowej okrojonego po pierwszym rozbiórze województwa krakowskiego – komisji porządkowych cywilno-wojskowych powiatów krakowskiego i proszowskiego oraz lelowskiego i ksiąskiego w latach 1790-1792. Działalność komisji (w kwestiach wojskowości, sądownictwa, systemu fiskalnego, gospodarki, bezpieczeństwa publicznego, statystyki i kontroli migracji ludności, opieki zdrowotnej, spraw związanych ze stanem higieniczno-sanitarnym, opieką nad ubogimi oraz szkolnictwem elementarnym) to interesujące zagadnienie z historii administracji polskiej i z dziejów okresu reform Sejmu Wielkiego, które nie zostało dotychczas kompleksowo zbadane. Uchwycenie działań komisji z perspektywy lokalnej jest ważne, ponieważ ich omówienie wyłącznie na podstawie archiwów centralnych jest utrudnione ze względu na zniszczenia akt w czasie wojny.

Monografia ma charakter nowatorski i wpisuje się w tzw. badania podstawowe – oparto się tu głównie na źródłach rękopiśmiennych, drukowanych i kartograficznych przechowywanych w archiwach, bibliotekach lub instytucjach w kraju i za granicą. Wypełnia białą plamę w polskiej historiografii i jest ważna dla rozwoju badań nad administracją okresu stanisławowskiego w Polsce, zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt wykorzystywania już od dłuższego czasu w badaniach nad różnymi problemami akt tworzonych przez komisje.

Książka zainteresuje nie tylko zawodowych historyków, demografów i badaczy XVIII stulecia, ale także pasjonatów regionalistyki i dziejów lokalnych oraz genealogów. Będzie ona przydatna też dla innych badaczy. Ukazuje bowiem obraz mikrohistorii, także tej społecznej, oraz dokłada cegiełkę do poznania historii miast i wsi dawnego województwa krakowskiego.

Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie

Minister
Edukacji i Nauki

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-977-8

9 788381 389778